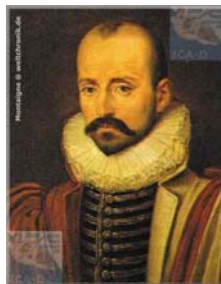

de Rechtspraak

AGENDA VOOR DE APPELRECHTSPRAAK 2020

0 VERANTWOORDING EN SAMENVATTING

1. **innovatie** De gerechtshoven hebben een Agenda voor de Appelrechtspraak 2020 opgesteld. Directe aanleiding was de medio 2012 in werking getreden wettelijke voorziening die de Hoge Raad in staat stelt aan de poort te selecteren, maar de hoven hebben de gelegenheid aangegrepen om in brede kring te spreken over hun positie als appelrechter en feitelijke eindrechter. De opgestelde Agenda bevat de weerslag van de gevoerde discussies.
Twee aspecten in bijzonder hebben de inrichting van deze Agenda bepaald en maken haar innovatief. Gekozen is voor het perspectief van de rechtzoekenden als rode draad in de opbouw en keuzes. Verder is er een kanteling naar systeemoverleg omdat de hoven naast uitstekende rechtspraak in de individuele zaak hun intermediaire positie binnen de rechtspraakkolom benadrukken en vanuit dat perspectief richting eerstelijns en cassatierechter invulling geven aan rol en taken.
2. **insteek en perspectief** De Agenda is in deze paragraaf samengevat aan de hand van de invalshoeken die centraal hebben gestaan in de positiebepaling en geformuleerde aanbevelingen. Koers en afwegingen per rechtsgebied kunnen verschillen. Dat heeft te maken met de aard van het geschil, de belangen die in het geding zijn en de eigen procesgang die dikwijls vrucht is van een jarenlange ontwikkeling. De Agenda is onderdeel is van een langer proces van heroriëntatie. Gekozen is in deze fase voor aanbevelingen die kunnen rekenen op een breed draagvlak en verder het denkproces zullen stimuleren.
De Agenda is een belangrijk moment in de ontwikkeling van de appelrechtspraak. Belangrijk vanwege genoemde innovatieve aspecten maar niettemin een moment, omdat de discussie de komende jaren verder zal gaan. De Agenda kiest en biedt tegelijkertijd aanknopingspunten om het debat verder te voeren. Het is aan de besturen van de hoven om in de komende tijd keuzes te maken over tempo en prioriteiten bij de implementatie. Daarbij is van belang niet alleen de rechters zelf betrokken te houden, maar ook een beroep te doen op externe expertise. Die inbreng verrijkt het functioneren van de rechtspraak als zodanig.
3. **rechtsbescherming** Bij rechtzoekenden bestaat soms de behoefte aan een nader rechterlijk oordeel in tweede instantie. Dat kan zijn om een onvolkomen feitenvaststelling, mislagen of rechtsschendingen te (laten) herstellen, maar ook om voort te bouwen op ontwikkelingen van inzichten over hun zaak. Waar mogelijk en bevoegd bieden de hoven rechtzoekenden gelegenheid hun zaak opnieuw aan de rechter voor te leggen. Dat is hun belangrijkste opdracht en die opdracht vullen zij in met open oog voor de wensen van de samenleving. Rechtzoekenden moeten er op kunnen vertrouwen dat hun zaak in appel weloverwogen en hoogwaardig wordt behandeld.
4. **rechterlijke autonomie** De in de afgelopen jaren ingezette lijn van overleg, afstemming en procesmatige afspraken wordt voortgezet en versterkt. Steeds zal bij horizontaal en verticaal overleg en te maken afspraken de rechterlijke autonomie in de individuele zaak voorop staan. Daarmee heeft de gebondenheid van de rechter aan gemaakte afspraken per definitie een relatief karakter, maar zij is niet vrijblijvend en zij wordt met openheid omgeven.

5. **stysteemoverleg** De hoven hebben in de rechtspraakkolom een intermediaire positie. Zij overzien de rechtspraak in eerste aanleg die aan hen wordt voorgelegd en zijn voorportaal voor de cassatierechter wanneer bij hem beroep wordt ingesteld. Vanuit die positie organiseren zij systeemoverleg met de rechtbanken in hun ressort en hovenbreed met de Hoge Raad teneinde vraagstukken van algemene en processuele aard te bespreken en waar verantwoord afspraken te maken. Over uitkomsten die extern werken, zijn zij transparant. De begrenzing van het veld waarop systeemoverleg mogelijk is permanent onderwerp binnen het professioneel debat.
6. **tijdigheid** De Rechtspraak kent al langer kwaliteitsnormen en sinds 2012 zijn de aangescherpte doorlooptijden daarin vastgelegd. De hoven zetten zich in om aan die normen in alle opzichten te voldoen. Permanente inzet op tijdigheid is een belangrijk vertrekpunt voor veel innovatie (regiezing, termijnregelingen, gebruik modellen, zittingsplanning, poortselectie, zaaks- en zittingsdifferentiatie en digitalisering). Vanaf het moment dat een zaak bij het hof wordt aangekaart, neemt het hof mede verantwoordelijkheid voor de voortgang in afdoening.
7. **deskundigheid** De hoven zetten in op effectieve kwaliteit in de rechtspraak. Dat betekent meer specialisatie (niet alleen op rechtsgebied - straf, civiel (handel/familie) en belasting - maar verdergaand ook binnen het rechtsgebied) en concentratie, samenwerking op specialisme tussen rechtsgebieden en hoven, kennisdeling, stelselmatige terugkoppeling op eerste lijn en cassatierechter en de organisatie van professioneel debat onder meer met het oog op de ontwikkeling van professionele standaarden voor de feitenrechter. Verder bieden de hoven ruimte voor detacheringen en/of stages binnen de rechtspraak en bij de Hoge Raad en spelen zij een actieve rol bij opleiding van nieuwe rechters.
8. **voorspelbaarheid** Zonder afbreuk te doen aan de noodzakelijke ruimte voor rechtsontwikkeling nemen de hoven gezamenlijk en binnen hun ressort verantwoordelijkheid voor de uniforme rechtstoepassing. Dat draagt bij aan de voorspelbaarheid van de loop en afdoening van de zaak die aan de rechter wordt voorgelegd. Rechtzoekenden kunnen daardoor beter beoordelen wat zij mogen verwachten als zij een beroep op de rechter doen en dat inzicht versterkt het vertrouwen in de rechtspraak als geheel. De hoven zorgen voor consistentie in feitenweergave en oordeelsvorming en leveren arresten die als richtinggevend worden aangemerkt.
9. **eenvoud** Het recht en de toepassing daarvan is in de loop van jaren complex geworden. Daarmee is de rechtsbescherming niet altijd gediend, soms wordt zij daardoor belemmerd. De hoven streven met alle noodzakelijke rechtswaarborgen naar een hervorming van het procesrecht waarin eenvoud, snelheid en toegankelijkheid centraal staan en wordt ingespeeld op digitalisering van dossiers en procesvoering.
10. **maatwerk** Rechtzoekenden hebben in toenemende mate behoefte aan maatwerk in de afdoening van hun zaak. In dat verband worden keuzes gemaakt bij dilemma's die zich aandienen, zoals daar zijn: snel, goed, grondig; herkansing en correctie; enkelvoudig en meervoudig. Maatwerk neemt de rechtzoekende serieus, levert een kwaliteitsimpuls en draagt bij aan voortvarende afdoening. Binnen de ruimte die het rechtsgebied geeft, zullen de hoven op de behoefte aan maatwerk actief inspelen. Dat kan spanning opleveren met eisen van bedrijfsvoering die in de rechtspraak nimmer

leidend mogen zijn, maar niettemin een onvermijdelijke factor zijn in een maatschappij die aan rechtspraak als elke publieke dienstverlening waarde en prijs toekent.

11. **thema's** De aanbevelingen, opgesteld naar de rechtsgebieden waarop de hoven bevoegd zijn – civiel, straf en belasting – zijn toegespitst op de volgende thema's:
- (a) functie van het hoger beroep;
  - (b) toelating tot hoger beroep;
  - (c) de mogelijkheden van procesinnovatie;
  - (d) kwaliteit van de feitenrechtspraak.

LEESWIJZER

De Agenda stelt in paragraaf I de aanbevelingen - soms voorzien van een korte toelichting - voorop, te beginnen met die van algemene aard en aansluitend de specifieke aanbevelingen per rechtsgebied, achtereenvolgens civiel (p.8), straf (p. 10) en belasting (p.13).

In paragraaf II wordt ingegaan op de ambitie van de Agenda (p.17), de focus (p.18) en de thema's (p. 20). Deze paragraaf wordt afgesloten met observaties over communicatie en middelen (p. 22).

Een kort overzicht van het proces is vastgelegd in paragraaf III (p. 25) en tot slot zijn in paragraaf IV de zes bijlagen vermeld waarmee de Agenda wordt afgerond.

I AANBEVELINGEN

ALGEMEEN

1. De appelrechtspraak is binnen de rechtsstaat een onmisbare schakel in de rechtspraakkolom. Vanuit die positie en de noodzakelijke legitimatie in termen van kwaliteit en acceptatie bij herkansing zowel als correctie blijft de meervoudige behandeling van zaken uitgangspunt.

2. a. Binnen bepaalde grenzen is de mogelijkheid van een herkansing bij of in elk geval controle door een hogere rechter een noodzakelijke voorwaarde voor een rechtvaardig rechtssysteem en een voorwaarde voor optimale rechtsbedeling.

b. Met onderkenning van het belang en het behoud van herkansing, wordt de controlefunctie van de appelrechtspraak verder uitgelicht en benadrukt.

c. Met het oog op de versterking van de controlefunctie worden procedures in hoger beroep verder gedifferentieerd en meer op deze controlefunctie toegespitst.

3. De controlefunctie stelt de appelrechter in staat om mede richting te geven aan de rechtsontwikkeling en uniformering van de rechtstoepassing. Deze regierol binnen de rechtspraakkolom zal worden versterkt door richtinggevend optreden met name door arresten en verdere inbedding van overleg tussen hoven, rechtbanken en de Hoge Raad.

4. De bij de hoven en andere gerechten beschikbare specialistische expertise wordt landelijk door de hoven via kennisnetwerken (kenniscentra, kenniskringen, wiki-juridica) georganiseerd, gebundeld, gedeeld en toegankelijk gemaakt voor de gehele rechtspraak. Richtinggevende arresten komen op landelijk niveau direct beschikbaar.

Kennis omvat ook beschikbaarheid van modules met standaardoverwegingen gebaseerd op rechtspraak van de Hoge Raad en/of de hoven, welke modules met andere kennis vanaf diverse locaties (werkplek, zittingszaal, raadkamer, thuis) direct beschikbaar zijn bij het concipiëren van uitspraken. Ook wordt er door de hoven geïnvesteerd in wiki-juridica, met onder meer een inhoudelijke toetsing door een deskundige redactie.

Richtinggevende arresten zijn direct beschikbaar door koppeling van de distribuerende functies van bestaande kenniscentra en lokaal bijeengebrachte kennis en voorzien van digitale attenderingsmogelijkheden.

5. De uitwisseling van inzichten met betrekking tot aard en functie van zowel de rechtspraak in eerste aanleg als van de appelrechtspraak wordt versterkt door detacheringen structureel in te bedden in het personeelsbeleid. Detacheringen over en weer dragen bij aan de kwaliteit van de rechtspraak.

6. De hoven leveren een bijdrage aan de opleiding van nieuwe rechters in lijn met het rapport ‘Ontwerp nieuwe initiële opleiding ZM’ van januari 2013.

NAAR RECHTSGEBIED

A. CIVIEL

Functies van hoger beroep

[meervoudigheid]

1. In het belang van de legitimiteit van het hoger beroep in civiele zaken wordt aan de meervoudige zaaksbehandeling niet getornd.

De resultaten van recent wetenschappelijk onderzoek wijzen uit dat terughoudendheid geboden is bij beperking van meervoudigheid, gelet op de aangetoonde verschillen tussen enkelvoudige en meervoudige besluitvorming waar het gaat om het maken van fouten bij de beoordeling van een geschil. Handhaving van de meervoudige zaaksbehandeling zou invloed kunnen hebben op de toegang tot en de omvang van het hoger beroep (zie de aanbevelingen 3. tot en met 5. hieronder), indien tussen deze elementen van een hoogwaardig stelsel van appel een afweging zou moeten worden gemaakt. In dat verband heeft de consultatie naar aanleiding van de conceptagenda het standpunt versterkt dat meervoudige zaaksbehandeling in hoger beroep, zowel voor de procespartijen als de samenleving, van wezenlijk belang is.

[richting geven]

2. De hoven versterken hun rol door structureel te overleggen met de rechtbanken in het eigen ressort. In voorkomende gevallen wordt in een richtinggevende uitspraak uiteengezet welk inhoudelijk beleid van het hof ten grondslag ligt aan de beslissing. Voorop blijft staan dat in individuele geschillen zoveel mogelijk recht moet worden gedaan (rechtsbescherming).

Richtinggevende arresten zijn arresten over rechtsvragen die een meer generieke beantwoording behoeven. Dat zijn rechtsvragen die in meer zaken opkomen, rechtsvragen waarover de gerechten verschillend oordelen en/of rechtsvragen die onbesliste kwesties betreffen en die een grondige behandeling behoeven. Door richtinggevende arresten kunnen de hoven bijdragen aan een optimale rol van de Hoge Raad op het vlak van rechtseenheid, rechtsvorming en rechtsbescherming.

De toelating tot appelrechter

[verhoogde appelgrens]

3. De financiële appelgrens wordt aangepast aan de eisen van de tijd en gaat omhoog naar € 5000, uitgezonderd die zaken waarin verlof tot hoger beroep wordt verleend.

[proceskosten en belang]

4. Een proceskostenveroordeling levert onvoldoende belang op voor het instellen van hoger beroep, tenzij het bedrag van de (toegewezen of misgelopen) proceskostenveroordeling de appelgrens overschrijdt.

Het gaat niet aan de schaarse capaciteit van de appelrechtspraak in te zetten voor de behandeling van een geschil dat zijn belang heeft verloren, tenzij er een financieel belang is bij de proceskosten dat hoger is dan de appelgrens.

[keuze voor type afdoening]

5. In de zaken boven de appelgrens hebben (beide) procespartijen de keuze tussen ofwel een beperkt hoger beroep (op basis van uitsluitend het dossier in eerste aanleg) ofwel een volledig hoger beroep (zonder deze beperking). Aan deze keuze zijn processuele gevolgen verbonden voor wat betreft de snelheid van afdoening.

Bij het vormgeven van het beperkt hoger beroep zou aansluiting kunnen worden gezocht bij de pilot ‘Second Opinion’ die op dit moment loopt bij het Hof Den Haag. Voor het beperkt hoger beroep is een korting op de griffierechten te overwegen.

Procesinnovatie

[beroepstermijn en beroepsgronden]

6. De beroepstermijn wordt zes weken (evenals de termijn in het bestuursrecht). Het beroep kan worden ingesteld op nader aan te voeren of aan te vullen gronden. Voor het aanvoeren of aanvullen van de beroepsgronden wordt bij het aanbrengen van de zaak een beperkte termijn verleend. Het stellen van deze termijn wordt opgeschort indien een comparitie na aanbrengen wordt bepaald.

De beslissing om wel of geen hoger beroep in te stellen, moet redelijkerwijs kunnen worden genomen binnen een termijn van zes weken. De beroepsgronden hoeven dan nog niet te zijn geformuleerd. Deze verkorte termijn biedt de andere procespartijen eerder zekerheid omtrent de vraag of appel wordt ingesteld. Er is voor gekozen aan te sluiten bij de termijn uit het bestuursrecht.

De aanbevolen regeling geeft de ruimte in alle zaken een comparitie na aanbrengen te houden, maar verplicht daar niet toe.

[differentiatie]

7. Gedifferentieerde en digitale zaaksbehandeling wordt de norm in hoger beroep, met het oog op de afhandeling van een overgrote meerderheid van de appelzaken binnen een jaar. Het standaardmodel voor de procedure is gelijk aan het standaardmodel voor de eerste aanleg: beroepschrift of dagvaarding, verweerschrift of memorie van antwoord en mondelinge behandeling (eventueel inclusief getuigenverhoor). Afwijkingen van het standaardmodel zijn mogelijk, bijvoorbeeld als partijen afzien van een mondelinge behandeling. Het pleidooi komt te vervallen.

Onder pleidooi wordt hier verstaan het juridisch beargumenteren van de gehele zaak aan de hand van een voorbereide (uitgeschreven) pleitnotitie.

De genoemde termijn van een jaar moet aanmerkelijk korter (maximaal 6 maanden) blijven voor sociale familiezaken.

[regie]

8. In grote zaken (gezien het belang, aantallen partijen, etc.) worden door een (in beginsel enkelvoudige) regierechter zo nodig van het onder 7. bedoelde standaardmodel afwijkende procedureregels opgesteld. Op verzoek van partijen dan wel ambtshalve wordt bepaald of een zaak als grote zaak heeft te gelden.

[sneller en eenvoudiger]

9. Het civiele proces- en bewijsrecht wordt aangepast met als doel versnelling en vereenvoudiging te brengen in de procedure:

- a. voorlopige getuigenverhoren vinden niet plaats bij het hof (maar bijvoorbeeld bij rechtbank en/of notaris).
- b. het bestaande systeem van de devolutieve werking van het appel wordt vervangen door een eenvoudiger en beter werkbaar systeem.

Versterking van de (juridische) kwaliteit van het werk van de hoven

[prejudiciële vragen]

10. Het stellen van prejudiciële vragen aan de Hoge Raad wordt bevorderd; in een landelijke richtlijn voor de hoven wordt uiteengezet wanneer prejudiciële vragen in de rede kunnen liggen.

Deze aanbeveling is opgenomen omdat ook in hoger beroep door het stellen van prejudiciële vragen tijdwinst kan worden geboekt.

[structureel overleg]

11. De hoven gaan structureel onderling overleg voeren over processuele zaken ter bevordering van de expertise en de uniforme rechtstoepassing.

[nadere specialisatie]

12. Generalisten blijven nodig, maar specialisatie van raadsheren wordt bevorderd op zowel het niveau van de individuele raadsheren als op organisatorisch niveau. Er komen meer gespecialiseerde kamers, roulatie van raadsheren tussen afdelingen wordt in verband hiermee zo nodig verder beperkt, en voor kleinere (deel)rechtsgebieden wordt concentratie van rechtspraak bij twee hoven de norm.

B. STRAF

Functies van hoger beroep

[grievensstelsel]

1. Het grievensstelsel in hoger beroep wordt uitgebouwd met aanpassing van het rechterlijk beslissingsmodel zoals neergelegd in artikelen 348/350 Sv. Ambtshalve toetsing moet mogelijk blijven.

De huidige regeling van het hoger beroep hinkt op twee gedachten. Aan de ene kant geldt het grievensstelsel. Aan de andere kant is de regeling van het hoger beroep grotendeels een kopie van de regeling in eerste aanleg. Een verdere uitbouw van het grievensstelsel in hoger beroep is noodzakelijk en vraagt om wetswijziging.

Al met al is het gewenst het hoger beroep slagvaardiger te maken, met vooral veel aandacht voor de zaken die er echt toe doen, zonder dat dit afbreuk doet aan de rechtsbeschermende taak van de hoven.

Vanuit het oogpunt van rechtsbescherming blijft de mogelijkheid bestaan om binnen het kader van het voortbouwend appel onderzoek naar de feiten te doen.

Ten slotte is voor verwezenlijking van deze aanbeveling alsook hierna volgende aanbevelingen die de positie van de verdediging raken een voorwaarde dat de verdachte is

voorzien van kwalitatief goede rechtsbijstand. De appelrechter waarborgt in voorkomende gevallen door zijn optreden binnen het kader van zijn wettelijke bevoegdheden de rechtsbescherming van een individuele verdachte. .

[controle, feedback]

2. De hoven geven bij afwijking van het vonnis in eerste aanleg in de motiveringen van hun uitspraken nadrukkelijker aan hoe en waarom op welke rechtsvraag en feitelijke kwestie is beslist, met name bij richtinggevende arresten.

Aldus wordt aan rechtbanken een handleiding verschaft ten behoeve van rechtseenheid alsook feedback gegeven op vonnissen. Voorts wordt op deze manier het afwegingskader van het hof voor de Hoge Raad geëxpliciteerd ten behoeve van de rechtsvorming.

[richtinggevende arresten]

3. Binnen de strafrechtspraak als systeem hebben de hoven een intermediaire positie tussen rechtbank en Hoge Raad, waarin zij zowel richting eerstelijnsrechter als richting cassatierechter een regierol vervullen onder meer door richtinggevende arresten.

Richtinggevende arresten zijn arresten over rechtsvragen die een meer generieke beantwoording behoeven. Dat zijn rechtsvragen die in meer zaken opkomen, rechtsvragen waarover de gerechten verschillend oordelen en/of rechtsvragen die onbesliste kwesties betreffen en die een grondige behandeling behoeven. Door richtinggevende arresten kunnen de hoven bijdragen aan een optimale rol van de Hoge Raad op het vlak van rechtseenheid, rechtsvorming en rechtsbescherming.

De toelating tot de appelrechter

[verlofstelsel]

4. Met de aanscherping van het grievenstelsel kan het huidige verlofstelsel komen te vervallen.

[explicitering van de bezwaren voorafgaand aan de behandeling in hoger beroep]

5. Zowel de verdediging als het openbaar ministerie wordt - voor zover zij hoger beroep hebben ingesteld - verplicht binnen een bepaalde termijn en voorafgaand aan de behandeling van het hoger beroep hun bezwaren tegen het vonnis van de rechtbank te formuleren.

De bezwaren moeten expliciet zijn en aangeven waarover een beslissing van het hof wordt verlangd. Het ontbreken van ingediende bezwaren of het evident ongegrond zijn daarvan kan reden zijn voor niet-ontvankelijkverklaring van het hoger beroep dan wel verwerping daarvan zonder inhoudelijke behandeling van de bezwaren.

Procesinnovatie

[eigen appelprocesrecht]

6. Voor het hoger beroep wordt een eigen appelprocesrecht ontwikkeld.

De algemene overeenkomstige toepassingverklaring van het procesrecht van het onderzoek ter zitting in eerste aanleg in artikel 415 Sv houdt onvoldoende rekening met de functies en noden van appel. Bij het ontwerpen van eigen appelprocesrecht moet onder meer worden gedacht aan het aanscherpen van het grievenstelsel en mogelijkheden voor het wijzen van

richtinggevende arresten, specifieke betekenisvoorschriften die gelden in hoger beroep, gekoppeld aan domiciliekeuze. Te denken valt voorts aan een regeling voor de voorzittersbeslissing in verband met het (doen) oproepen van getuigen en andere, nadere onderzoekshandelingen en een aanpassing van de regeling betreffende de raadsheer-commissaris en een herijking van de regeling van voorlopige hechtenis in hoger beroep. Zie ook aanbeveling 10.

[getuigen in appel]

7. De regeling voor getuigenverzoeken dient voor het appel zodanig te worden herzien dat het horen van getuigen zo veel mogelijk voor de inhoudelijke behandeling van het hoger beroep plaatsvindt, vertragingen in de appelprocedure worden voorkomen en de beoordelingscriteria worden vereenvoudigd.

De verdedigingsrechten mogen hier niet worden verkort, maar van de verdediging mag wel worden verlangd dat getuigenverzoeken zo veel mogelijk in eerste aanleg worden gedaan, maar in elk geval vóór de inhoudelijke behandeling in het hoger beroep (met inzet van voorzieningen als bedoeld in artikel 411a Sv). Dit komt de waarheidsvinding ten goede. In gevallen waarin een verdachte tijdens het opsporingsonderzoek reeds wordt bijgestaan door een raadsman valt voorts te denken aan de mogelijkheid dat de raadsman de verhoren van getuigen bijwoont. Op die manier wordt zoveel mogelijk voorkomen dat getuigen verschillende keren moeten worden ondervraagd.

[themazittingen]

8. De afdoening van zaken waarin een richtinggevend arrest wordt gewezen door een hof vindt zoveel mogelijk plaats door themazittingen, waardoor de focus tevens kan liggen op het bepalen van de strafmaat.

[in tijd beperken van requisitoir en pleidooi]

9. Requisitoir en pleidooi kunnen, binnen de grenzen die voortvloeien uit art. 6 EVRM, aan tijdslimieten worden gebonden om openbaar ministerie en verdediging zich te laten richten op hun bezwaren in het kader van het voortbouwend appel.

[verdere versterking tijdigheid en voortvarendheid]

10. Ter versterking van een tijdige afdoening worden bestaande ervaringen met de inzet van een poortraadsheer, snelle appointering, rolzittingen en het houden van regiezittingen gedeeld en krijgen zij algemeen toepassing. In jeugdstrafzaken moet voortvarende afdoening strikter worden geborgd.

Versterking van de (juridische) kwaliteit van het werk van de hoven

[systeemoverleg en systeemaafspraken]

11. Ten behoeve van geschilbeslechting, rechtseenheid, rechtsvorming en rechtsbescherming dienen de hoven met de rechtbanken en de Hoge Raad de instrumenten van systeemoverleg en systeemaafspraken te gebruiken voor het bepalen van rechtsvragen die een meer generieke beantwoording behoeven.

Systeemoverleg ziet op het overleg ten aanzien van de wijze van afdoening van zaken tussen en binnen de verschillende gerechten en betreft niet inhoudelijk zaaksoverleg. Voorts kan overleg met het openbaar ministerie en de advocatuur aangewezen zijn. De rechtsvragen die meer generieke beantwoording behoeven (zie ook aanbeveling 3) moeten zo spoedig mogelijk

bij de hoven terecht komen, waarna die rechtsvragen via een richtinggevend arrest kunnen worden voorgelegd aan de Hoge Raad.

[mobilisatie van expertise]

12. Voor het wijzen van richtinggevende arresten dient binnen de hoven aanwezige expertise te worden gemobiliseerd.

Daarbij kan ook de bijzondere expertise van gekwalificeerde raadsheer-plaatsvervaarders worden benut, hetzij door inzet als raadsheer hetzij door betrokkenheid bij breed beraad. Te denken valt daarbij aan het incidenteel bijeen roepen van een zogenoemde grote kamer en schriftelijke preadviezen (experiment Hof Den Bosch) waardoor meer raadsheren dan de desbetreffende kamer van het hof bij de beraadslagingen over belangrijke en onontgonnen rechtsvra(a)g(en) worden betrokken.

[digitalisering]

13. Verdergaande digitalisering van de appelrechtspraak en ondersteunende voorzieningen is urgent.

C. BELASTING

Funcies van hoger beroep

[herkansing en voortbouwend appel]

1. Het appel in fiscale zaken staat in het teken van de herkansingsfunctie waarbij partijen hun gronden zowel tegen de uitspraak van de rechtbank als tegen het primaire besluit (veelal de belastingaanslag) kunnen richten. Partijen kunnen voor het hof binnen de grenzen van de goede procesorde nieuwe stellingen en bewijs aanvoeren. In zoverre de gronden zich richten tegen de uitspraak van de rechtbank, kan worden gesproken van een voortbouwend appel.

[controle- en feedbackfunctie]

2. De controlerende en lerende functie van het appel wordt versterkt doordat de hoven in hun uitspraak feedback geven op de uitspraak van de rechtbank. Deze feedback betreft zowel rechtsvragen, de feitenvaststelling als procedurele kwesties. Over veel voorkomende problemen overleggen de hoven structureel met de rechtbanken in het ressortoverleg.

[rechtseenheid in kwesties van feitelijke aard]

3. Ter bevordering van de rechtseenheid en rechtszekerheid doen de hoven aanbevelingen voor een uniforme lijn in kwesties van feitelijke aard en andere kwesties die de Hoge Raad aan de feitenrechter overlaat (vergoeding van taxatiekosten in WOZ-zaken, immateriële schadevergoeding in redelijketermijnzaken, vermindering van boetes bij overschrijding redelijke termijn, etcetera). De hoven communiceren deze aanbevelingen onderling en brengen deze naar buiten door middel van richtinggevende uitspraken of op andere transparante wijze.

[ondersteunen rechtsvormende taak Hoge Raad]

4. De hoven ondersteunen en bevorderen de rechtsvormende taak van de Hoge Raad. Dit brengt mee dat in de uitspraak nieuwe rechtsoordelen worden geëxpliciteerd (zie aanbeveling 11). Ook moeten de hoven rechtskundige oordelen van de rechtbank uitdrukkelijk en gemotiveerd op hun juistheid toetsen.

De toelating tot de appelrechter

[geen beperking van de toegang tot de hoven]

5. De toegang tot de hoven wordt niet beperkt. Gekozen wordt voor een stelsel van zaaksdifferentiatie.

Procesinnovatie

[zaaksdifferentiatie]

6. Gedifferentieerde en digitale zaaksbehandeling wordt de norm in appel. Daarbij geldt als uitgangspunt dat zaken door een meervoudige kamer (MK) worden behandeld, maar worden minder complexe zaken behandeld door een enkelvoudige kamer (EK). De EK kan een zaak zonodig verwijzen naar een MK. Binnen de MK-behandeling worden zaken veelal in één zitting afgedaan, maar kan indien nodig eerst een regiezitting plaatsvinden. Een gedifferentieerde aanpak draagt bij aan verkorting van de doorlooptijden bij de hoven.

De zaken in hoger beroep worden als regel meervoudig behandeld. Omdat de toegang tot de hoven niet wordt beperkt (zie aanbeveling 5), kan echter ook in relatief eenvoudige zaken hoger beroep worden ingesteld. Het is verantwoord – en met het oog op doorlooptijd aangewezen – om deze zaken door een EK te laten behandelen. Bij (feitelijk) complexe MK-zaken kan een regiezitting plaatsvinden. Daarbij kan het gaan om een ‘blote’ regiezitting, maar ook om een zitting waarop het hof een aantal principiële voorvragen – bijvoorbeeld met betrekking tot de bewijslastverdeling – voorlopig beslist zodat het partijdebat zich op de tweede zitting kan toespitsen op de resterende geschilpunten. Het financieringssysteem moet in het licht van het voorgaande worden heroverwogen, omdat dat systeem thans het houden van een MK ‘stimuleert’.

[themazitting]

7. Een beperkt aantal keren per jaar houden de hoven themazittingen, waarop zaken die betrekking hebben op een kwestie van groot maatschappelijk belang gecombineerd worden behandeld. In deze zaken doet het hof uitspraak nadat zo nodig met behulp van deskundigen - welke in cassatie niet kunnen worden geraadpleegd - alle feitelijke en juridische kanten van de kwestie en maatschappelijke consequenties van het oordeel zijn gewogen.

Bij kwesties van groot maatschappelijk belang wordt gedacht aan zaken als KB Lux, taxizaken, film CV's, bedrijfsopvolgingsfaciliteit successierecht.

[Periodiek overleg met stakeholders]

8. Ter verbetering van het proces wordt door de hoven periodiek overleg gevoerd met de stakeholders (Belastingdienst, VNG, waterschappen, NOB, CB).

Versterking van de (juridische) kwaliteit van het werk van de hoven

[combi-kamers met straf en civiel]

9. De fiscale rechtspraak blijft ondergebracht bij alle hoven, zodat de fiscale kennis over en weer – bijvoorbeeld in zogenoemde combi-kamers – kan worden aangewend in civiele en strafzaken.

Met enige regelmaat komt het voor dat in een geschil voor de civiele of strafrechter aspecten van fiscaal recht aan de orde zijn of omgekeerd. In het belang van de rechtszoekende worden

dergelijke zaken behandeld door een combi-kamer waarin rechters uit betreffende afdelingen zitting hebben, zodat de bij de hoven aanwezige kennis optimaal wordt benut.

[specialisatie]

10. Complexe belastingen waarover (relatief) weinig wordt geprocedeerd – zoals schenk- en erfbelasting, accijnzen, vennootschapsbelasting – worden behandeld door gecombineerde kamers met rechters van diverse hoven.

[explicitering van nieuwe rechtsoordelen]

11. Ter bevordering van de rechtsontwikkeling expliciteren de hoven in hun uitspraken nieuwe ‘rechtsregels’ of rechtsoordelen, die nog niet door de Hoge Raad zijn getoetst. In zaken die zich daarvoor lenen worden deze oordelen discursief gemotiveerd, dat wil zeggen dat zowel de argumenten vóór als de argumenten tegen in de uitspraak worden opgenomen. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de maatschappelijk implicaties van de gemaakte keuze.

[prejudiciële procedure]

12. De hoven krijgen ook in belastingzaken de bevoegdheid om prejudiciële vragen aan de Hoge Raad te stellen.

De prejudiciële procedure beoogt een tijdige beantwoording van belangrijke rechtsvragen. Daarvan is sprake als er een maatschappelijke behoefte bestaat aan een richtinggevende uitspraak van de Hoge Raad. Vanwege de massaliteit, de grote budgettaire belangen en de dynamiek van de belastingwetgeving, bestaat juist in het belastingrecht behoefte aan normstellende uitspraken van de Hoge Raad.

Algemeen

[concentratie van het bestuursrechtelijk appel bij de hoven]

13. Ter versterking van de bestuursrechtelijke functie van de hoven en oplossing van de bestaande problemen van rechtseenheid in het bestuursrecht wordt de derde fase van de herziening van de rechterlijke organisatie onverkort uitgevoerd. Dat betekent dat het hoger beroep in alle bestuursrechtelijke zaken wordt ondergebracht bij de hoven.

II OVERWEGINGEN

a. ambitie

1. Sinds 2007 heeft de appelrechtspraak een reeks van initiatieven genomen en activiteiten ontplooid, die inspelen op de notie dat in het hoger beroep de beslissingen rechtvaardig, tijdig en effectief moeten zijn.¹ In toenemende mate is daarbij acht geslagen op de maatschappelijke en rechtspraakbrede context. De aanbevelingen van de tweede Visitatie van de rechtspraak in 2010 hebben het zicht daarop versterkt.² Met een Agenda appelrechtspraak 2020 beogen de hoven richting te geven aan hun positionering en geven zij aan welke verdere maatregelen nodig zijn om blijvend een rechtvaardige, tijdige en effectieve oordeelsvorming in appel te behouden.

2. De Agenda appelrechtspraak 2020 heeft een duidelijke geschiedenis en bouwt voort op een eerder ingezette koers. Dat betekent dat de Agenda niet alleen nieuws bevat, maar ook ordent en lijn brengt in hetgeen in de afgelopen jaren in gang is gezet en in de komende jaren zal worden afgerond of een verder vervolg zal krijgen.³ Gewezen kan worden op het gezamenlijk project ‘Kwaliteit en Innovatie’ van de Raad voor de rechtspraak en het Ministerie van Veiligheid en Justitie dat de implementatie van de aanbevelingen van deze Agenda (deels) zal kunnen realiseren.⁴

Procesmatig is nieuw dat de Agenda is opgesteld na een brede interne consultatie en externe oriëntatie.⁵

3. In deze Agenda geven de gerechtshoven zelf aan waar zij mee bezig willen en zullen zijn in de komende tijd. De realisatie ligt daarbij niet alleen in de handen van de hoven. Uitvoering van de Agenda is deels afhankelijk van wetgeving en vraagt afstemming met de institutionele partners binnen de rechtspraak en direct betrokkenen daarbuiten. Met deze Agenda maken de gerechtshoven duidelijk dat de appelvoorziening voorwaarde is voor rechtvaardige rechtspraak en dat de hoven daardoor toegevoegde waarde hebben vanwege de intermediaire positie die zij binnen het systeem van de rechtspraak innemen. De Agenda brengt tot uitdrukking, dat de hoven zich van die rol bewust zijn en dat zij zich inzetten om aan de daarbij behorende verwachtingen van rechtzoekenden en samenleving zowel zorgvuldig als doelmatig recht te doen. Dat is een verstrekkende ambitie die, zo uitgesproken, het nodige zal vergen van de hoven, want voor alles staat de dagelijkse opgave om in elke voorgelegde zaak rechtvaardig te beslissen. Er is echter alle reden om te veronderstellen dat de gerechtshoven die ambitie waar kunnen maken, omdat zij zich inmiddels al een aantal jaren op die koers hebben ingesteld.

4. De horizon van de Agenda is 2020, maar er zullen aanbevelingen zijn die vrij snel door de hoven zelf kunnen worden opgepakt (horizon eind 2014), aanbevelingen voor de realisatie waarvan de partners in de rechtspraak in beeld zijn (horizon 2015) en aanbevelingen waarvoor specifieke wetgeving nodig is om ze te verwezenlijken (horizon 2016). Sommige

---

¹ In bijlage 1 wordt een beknopt beeld gegeven van de aanloop tot de Agenda.

² Rapport Visitatie Gerechten 2010, juli 2010.

³ Verwezen wordt slechts naar onderzoeken van het WODC en de Raad over de motieven en verwachtingen voor hoger beroep en de mate waarin het hoger beroep zijn functie vervuld; deze onderzoeken zullen eind 2013 vermoedelijk zijn afgerond.

⁴ Het project Kwaliteit en Innovatie is in 2012 gestart en richt zich op procesinnovatie en digitalisering.

⁵ Van het proces dat geleid heeft tot de opstelling van de agenda wordt in bijlage 3 verantwoording afgelegd. De meest betrokken personen bij het project zijn te vinden in bijlage 6.

aanbevelingen zullen op de drie genoemde velden tegelijk in gang moeten worden gezet en met de huidige economische situatie moet ook rekening worden gehouden met extensivering van de uitwerking in de tijd. Alles bijeen is het realistisch om de horizon op 2020 te zetten teneinde het speelveld weloverwogen opnieuw ingericht en beproefd te hebben. Gedurende het proces van implementatie zal ook ruimte moeten zijn voor nieuwe ambities en ontwikkelingen. In zoverre is de Agenda een momentopname, maar wel een die een belangrijke fase markeert in de opstelling van de hoven naar de rechtzoekenden en de positionering van de hoven binnen de rechtspraak. Het perspectief van de rechtzoekenden en de intermediaire positie van de hoven binnen de rechtspraakkolom is bepalend voor de inrichting van de Agenda.

b. focus

5. De Agenda, met een uitsplitsing in generieke en sectorspecifieke elementen, heeft ambitie, getuigt van innovatie en is tegelijk realistisch.

De aanbevelingen zijn gericht op versterking van de appelrechtspraak om ook in de komende jaren het werk goed te (kunnen) doen. De feitelijke aanleiding om de Agenda op te stellen was de introductie van artikel 80a RO (Wet op de rechterlijke organisatie)⁶ dat de Hoge Raad de ruimte biedt te gaan selecteren aan de poort en de in dat verband nog niet grondig doordachte vraag wat die wetgeving van de hoven vraagt. De vraag, in andere woorden, wat van de (finale) feitelijke rechter wordt verwacht om de Hoge Raad in staat te stellen invulling te geven aan de nieuwe kaders waarbinnen hij als cassatierechter optreedt. Die vraag is tegelijkertijd een belangrijke inspiratiebron bij het nadenken over de vraag wat de rechtzoekende wil en wat dat betekent voor de positie van gerechtshoven binnen het systeem van de rechtspraak.

De gevolgen voor de feitenrechter - de hoven in de eerste plaats maar net zo goed de eerste aanleg - kunnen niet geïsoleerd worden afgedaan met de constatering dat de finale feitenrechter gewoon zijn werk goed moet doen. Want wil de finale feitenrechter zijn werk goed (blijven) doen in het licht van de voorziening van artikel 80a RO, dan brengt de intermediaire positie mee dat de feitelijke rechtspraak als geheel in beeld is, waarbij de hoven als het gaat om rechtseenheid en rechtsontwikkeling meer nog dan nu het geval is een regierol zullen vervullen, zowel richting de eerstelijnsrechter als richting de Hoge Raad. Ook zullen andere, in tijd parallelle, interne en externe ontwikkelingen meegenomen moeten worden. Gewezen kan worden op de onderzoeken naar nut en noodzaak van het hoger beroep, de lopende experimenten in straf en civiel van vroegtijdige regie en digitale afdoening, de ontwikkeling van uiteenlopende mogelijkheden van behandeling in civiel, de discussie over uitbouw van een verlostelsel al dan niet in combinatie met een drempelvoorziening voor bagatelzaken dan wel de mogelijkheid van enkelvoudige en/of verkorte afdoening van dat type zaken.

6. De laatste jaren is landelijk veel aandacht gegeven aan alternatieve geschillenbeslechting. Daargelaten vormen van private rechtspraak zoals arbitrage en bindend advies (vgl. de commissies voor consumentengeschillen), waarbij partijen direct voor een andere route dan de publieke rechtspraak kiezen zodat de appelrechter daarmee niet van doen heeft, bieden de hoven de mogelijkheid van mediation opnieuw aan bij het instellen van hoger beroep in civiele zaken of belastingzaken. De ervaring leert dat partijen in hoger beroep zich niet

---

⁶ Art. 80a RO maakt deel uit van de Wet versterking cassatierechtspraak: Wijziging van de Advocatenwet, de Wet op de rechterlijke organisatie en enige andere wetten ter versterking van de cassatierechtspraak, Stb. 2012, 116. Art. 80a RO is per 1 juli 2012 in werking getreden. Zie verder bijlage 1.

gemakkelijk van het ingeslagen pad laten afbrengen en dat deze vorm van conflictoplossing daarom getalsmatig beperkt toepassing kent. Zij voorziet niettemin in familie- en belastingzaken in een behoefte ingeval wil en belangen om er gezamenlijk en zelf uit te komen (uiteindelijk) de overhand krijgen.⁷

7. De hoven zullen samenwerken om kennis op specialistisch terrein op te bouwen, vast te houden en te delen via onder meer kenniscentra en kenniskringen. Van die samenwerking zal (vooral) ook de eerste lijn in ruime mate profijt hebben, want de gebundelde kennis moet de rechtbanken eenvoudig en ongekleurd ter beschikking staan.

8. Waar mogelijk en aan de orde geven de hoven verder invulling aan de notie van uniformerende rechtstoepassing en zullen zij aldus een bijdrage leveren aan het proces van rechtseenheid en de rechtsvorming. De rechtspraktijk en de samenleving zijn daarmee gediend. Ook versterkt dat de positie van de Hoge Raad als cassatierechter. De hoven kunnen daarmee via richtinggevende uitspraken belangrijke invloed uitoefenen op het moment en de inrichting van de rechtsvragen die worden voorgelegd aan de Hoge Raad. Die kan vervolgens vanuit zijn verantwoordelijkheid voor de rechtsvorming en rechtseenheid en zijn eigen positie in de rechtspraak een eindoordeel geven over die rechtsvraag. Daarnaast omvat de uniforme rechtstoepassing kwesties die bij uitstek bij de hoven horen. Het gaat dan om de juiste toepassing van bestaand recht en kwesties van overwegend feitelijke aard (zoals alimentatienormen, strafmaatindicatoren, kostenveroordelingen, financiële tegemoetkomingen, procesreglementen). Op het terrein van de rechtsbescherming zullen de hoven zijn toegerust om qua capaciteit en kennis adequaat invulling te geven aan de regels die rechtzoekenden bescherming moeten bieden tegen dominantie en willekeur van de overheid of een private partij, onverlet de blijvende rol van de Hoge Raad op dat vlak.

9. a. Tijdigheid blijft een sleutelwoord voor de afdoening van zaken. Het begrip is eerder door de hoven zelf aangemerkt als één van de kernwaarden van behoorlijke rechtspraak en dat brengt mee dat onverkort wordt vastgehouden aan verdere verkorting van doorlooptijden en procesduur waar dat mogelijk en zinvol is.⁸ De Agenda is daarom ook langs de lat van tijdigheid gelegd. De hierna geformuleerde aanbevelingen dienen bij de verdere uitwerking en realisatie steeds van dat aspect blijf te geven.

b. Ook de externe oriëntatie is richtinggevend voor de te maken keuzes. Behoorlijke rechtspraak is niet enkel een - naar maatstaven van de professionals - juridisch juiste en in de ogen van procespartijen rechtvaardige afdoening van het concrete geschil of aangespannen vervolging. Het gaat er ook om dat aan gerechtvaardigde verlangens vanuit de samenleving ten aanzien van de procesgang (differentiatie, voortgang) en de voorspelbaarheid van uitkomsten gevolg wordt gegeven. Binnen de gegeven wettelijke kaders heeft de rechtspraak daarin een eigen, directe verantwoordelijkheid; daarbuiten heeft de rechtspraak de rol van betrokken en ingevoerde adviseur van de wetgever en de Minister.⁹

---

⁷ Bij de hoven ligt het aantal verwijzingen in 2011 en 2012 rond de 200. Van het aantal afgeronde mediations in 2012 (138) was er in bijna 50% van de gevallen volledig overeenstemming; in 2011 was er in bijna 40% volledig overeenstemming, (bron: Mediation naast rechtspraak; rapportage LDCR 11 februari 2013).

⁸ De tevredenheid over de procesduur bij justitiabelen en professionals is met 39% nog belangrijk lager dan bij de rechtbanken (bron: landelijke analyse kengetallen gerechten 2012, Raad voor de rechtspraak). De huidige normen voor doorlooptijden zijn in 2012 landelijk opnieuw aangescherpt, zie:

<http://intro2.rechtspraak.minjus.nl/Projecten/Kwaliteit/Project%20kwaliteitsnormen/Eindrapport%20kwaliteitsnormen-2012.pdf>.

⁹ Ingevolge de Wet Rechterlijke Organisatie, art. 96 heeft de Raad voor de rechtspraak tot de taak om in overleg met de gerechten de wetgever van advies te dienen over wetgeving en beleid op het terrein van de rechtspleging. De Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak heeft ingevolge art. 48 van de Wet rechtspositie rechterlijke

c. thema's

10. De aanbevelingen, opgesteld naar de rechtsgebieden waarop de hoven bevoegd zijn - civiel, straf en belasting - zijn toegespitst op de volgende thema's:

- (a) functie van het hoger beroep;
- (b) toelating tot hoger beroep;
- (c) de mogelijkheden van procesinnovatie;
- (d) kwaliteit van de feitenrechtspraak.

11. Deze thema's zijn ingegeven door en vloeien voort uit de eigen positie en functie van het hoger beroep binnen het institutionele systeem van de rechtspleging. Goede rechtspleging impliceert een mogelijkheid van controle op de beslissing in eerste aanleg al dan niet in samenhang met de mogelijkheid van herkansing voor rechtzoekenden. Een tweede feitelijke instantie versterkt de kwaliteit van de rechtspraak als geheel en draagt bij aan het vertrouwen van de samenleving in de rechtspraak. Het is een feit dat door toedoen of nalaten van partijen en/of de rechter sprake kan zijn van onvolkomenheden die de uitkomst van de procedure ingrijpend kunnen beïnvloeden. Met de maatschappelijke keuze om in eerste aanleg het grote aanbod van zaken ten gronde én voortvarend af te doen neemt het risico van onvolkomenheden toe en dat vraagt om een voorziening voor nadere beoordeling. In samenhang daarmee, maar ook los daarvan, moet er ruimte zijn voor een beoordeling op basis van voortschrijdend inzicht. Goede rechtsbedeling impliceert daarom een instantie die ingang biedt voor herstel of bevestiging - niet elke onvolkomenheid leidt tot herstel van de beslissing - dan wel een andere beslissing die los staat van gebleken onvolkomenheden.

12. Het hoger beroep heeft binnen de rechtspraak als systeem een controlefunctie en een herkansingsfunctie, die voor de te onderscheiden rechtsgebieden civiel, straf en belasting verschillend worden ingevuld. Bij controle ligt het accent op de rechterlijke beslissing als zodanig en omvat de vastgestelde feiten, de beantwoording van rechtsvragen en de motivering van de beslissing. Bij herkansing gaat het (ook) om een aanvulling van feiten en presentatie van nieuwe en aanvullende rechtsvragen. Zowel vanuit de controlefunctie als vanuit de herkansingsfunctie kan de rechterlijke beslissing in appel afwijken van die in eerste aanleg.

13. Steeds is de appelrechter de laatste instantie voor het vaststellen van de feiten en van hetgeen de Hoge Raad verder als feitelijk kwalificeert. Dit brengt een extra verantwoordelijkheid met zich om het feitenonderzoek te organiseren in overeenstemming met de actuele standaarden van wetgeving en rechtspraak. Bovendien zal een hoogwaardig niveau van juridische kennis, forensische vertrouwdheid en zittingsvaardigheden geborgd moeten zijn. De justitiabelen moeten er op kunnen vertrouwen dat een behandeling in hoger beroep wezenlijk bijdraagt aan een optimale rechtsbedeling. Dit alles impliceert naast gepaste aandacht voor de individuele zaak, inzet op de ontwikkeling en spreiding van relevante kennis binnen de hoven en een adequate, dus tijdig en generiek, uniforme rechtstoepassing.

14. Uitgangspunt is dat de rechtbanken hun werk goed doen en dat als regel gekozen kan worden voor een appel dat voortbouwt op de beslissing in eerste aanleg. Dat uitgangspunt betekent dat de rechtzoekende weliswaar aanspraak heeft op een volledige beoordeling van zijn zaak in hoger beroep, maar dat er als regel geen ruimte is om in appel de zaak opnieuw,

---

ambtenaren een dwingende overlegpositie met de Minister van Veiligheid en Justitie inzake algemene aangelegenheden met betrekking tot de rechtspleging.

laat staan alsnog, vanaf het begin op te bouwen. Juist met deze beperking kan de ‘toegevoegde’ waarde van de appelrechtspraak volledig tot zijn recht komen.

Wie bezwaren heeft tegen de primaire rechterlijke beslissing en/of de onderliggende vaststelling van feiten dan wel motivering, krijgt in beginsel de mogelijkheid van een tweede ronde met als vertrekpunt de beslissing van de eerste feitenrechter. Dat betekent dat bezwaren tegen die beslissing (ruim) voorafgaand aan de behandeling van het hoger beroep kenbaar gemaakt moeten worden. Bovendien zal de rechtzoekende, waar mogelijk, kunnen aangeven voor welke route van behandeling (diepgang en tijdpad) hij kiest. Dat ligt niet voor elk rechtsgebied gelijk. Een keuzemogelijkheid dient zich met name aan op het terrein van het burgerlijk proces. De appelrechtspraak dient vervolgens de daarbij behorende kwaliteit te leveren. Dat betekent differentiatie met inachtneming van de aard en/of het belang van de zaak. Appelrechtspraak wordt daardoor ook meer maatwerk.

15. Als tweedelijnsrechter heeft de appelrechter goed zicht op het werk van de eerste feitelijke rechter. Hij biedt de rechtzoekende die hoger beroep instelt de mogelijkheid van een nieuwe beoordeling van de zaak, maar hij heeft daarnaast een rol die uitstijgt boven de beslissing in de concrete zaak. Hij ziet van ‘boven af’ eerder en scherper waar het beter en anders kan en hij zit ook in de positie om eventuele structurele tekortkomingen of aansluitingsproblemen te signaleren. Goede rechtspleging impliceert dat de appelrechter dergelijk inzicht deelt met de eerstelijnsrechter en waar mogelijk met deze rechter zoekt naar een gemeenschappelijke aanpak die de kwaliteit van de feitelijke rechtspraak als geheel versterkt. De appelrechter heeft daarmee niet alleen een zo nodig corrigerende, maar tevens een richtinggevende en educatief/coachende functie. Dat is in de breedte zijn toegevoegde waarde voor de eerste feitenrechter die immers het gros van de zaken finaal afhandelt. Die positie en de invulling daarvan bepalen in overwegende mate de waardering voor c.q. het vertrouwen in de rechtspraak als geheel.

De corrigerende functie en richtinggevende functie zullen invulling krijgen in de uitspraken. Maar richtinggevend en coachend optreden van de hoven is maar tot op zekere hoogte te realiseren in formele rechterlijke oordelen. De concrete beslissing is namelijk niet altijd geschikt om ook meer structureel duidelijk te maken wat de appelrechter beweegt en van belang vindt. Het effect van richtinggevende uitspraken wordt versterkt - en de acceptatie van wat de hoven voor juist houden bevordert - door regelmatig overleg en terugkoppeling waarbij ook het coachende aspect invulling kan krijgen. Belangrijk is dat de hoven zich net zo goed verantwoordelijk voelen voor een goed functionerende eerste aanleg als de eerste aanleg zelf. Dat betekent ook dat de hoven openstaan voor de inzichten van de eerstelijns ten aanzien van hun eigen functioneren. Alleen als zij zich zo opstellen kunnen zij effectief richting geven aan de noodzakelijke discussies over de professionele standaard binnen de feitelijke rechtspraak en de steeds te maken afwegingen tussen kwaliteit en kwantiteit.

16. Binnen de rechtspraakkolom vervult de appelrechtspraak niet alleen een rol in de richting van de eerste lijn, ook in de richting van de hoogste rechter heeft de appelrechtspraak een eigen positie. De appelrechtspraak heeft mede een verantwoordelijkheid om de rechtsvormende taak van de hoogste rechter te ondersteunen en te bevorderen. Zoals de uitspraak van de rechter in eerste aanleg het uitgangspunt vormt voor de appelrechter, zo ook vormt de uitspraak van de appelrechter het uitgangspunt voor de hoogste rechter. Dit stelt bijzondere eisen aan de behandeling van de zaak en de motivering van uitspraken. De appelrechter moet hoogwaardig werk afleveren, in de eerste plaats omdat het overgrote deel van de zaken in hoger beroep finaal wordt afgedaan. Daarnaast, omdat voor de zaken die aan de cassatierechter worden voorgelegd, de kwaliteit zodanig goed dient te zijn dat de Hoge

Raad daarmee aan de slag kan, hetzij om artikel 80a RO toe te passen, hetzij om als hoogste rechter verder richting te geven aan de rechtsvinding.

17. Gelet op de brede verantwoordelijkheid van de appelrechtspraak en gegeven de noodzaak van tijdigheid enerzijds en de insteek op meerwaarde anderzijds is het de vraag of in alle gevallen daadwerkelijk de herkansingsmogelijkheid moet worden geboden. Uitgaande van de kwaliteit van de rechtspraak in eerste aanleg is het legitiem en verantwoord het hoger beroep waar mogelijk (verder) te beperken om de toestroom van zaken te kunnen reguleren en voldoende tijd te hebben voor kwalitatief hoogwaardige appelrechtspraak.

Een en ander noopt tot aanpassingen of veranderingen in de positionering van appelrechtspraak binnen de keten van de rechtspraak en de wijze waarop in de tweede lijn procedures gestalte krijgen en de organisatie daarvan wordt vorm gegeven.

18. De Agenda die hierna nader wordt uitgewerkt bevat aanbevelingen – algemeen en naar rechtsgebied - die het proces van verandering mede richting kunnen geven. Daarbij gelden als randvoorwaarden dat de aanbevelingen een behoedzame maar niettemin ruimhartige ontwikkeling van artikel 80a RO mogelijk maken, zij institutioneel verantwoord en bestendig zijn ingebed, in lijn zijn met de (veronderstelde) behoeften van rechtzoekenden, budgetneutraal kunnen worden geïmplementeerd en, tot slot, blijk geven van besef van de actuele bestuurlijk-politieke situatie.

d. communicatie

19. In de Agenda worden stevige keuzes gemaakt inzake de rol en positie van de hoven. Gesproken is over systeemoverleg, regierol, richtinggevende uitspraken en educatief/coachend optreden. Om die keuzes daadwerkelijk invulling te geven zal van de hoven het nodige worden gevraagd in de sfeer van machtsvrije communicatie, open overleg en een goede balans tussen luisteren en zenden.

Wat deze Agenda wil bewerkstelligen kan niet worden opgelegd maar zal moeten groeien met een onberispelijke aanpak die uitgaat van respect voor het rechterlijk domein en de onafhankelijkheid in de concrete beslissing. Alleen dan kan zich een vruchtbare voedingsbodem van vertrouwen ontwikkelen die de rechtspraak effectief verder zal brengen.

e. middelen

20. De beschikbaarheid van financiële middelen binnen het publiek domein staat onder druk en de Rechtspraak heeft daarmee te maken. Sinds 2002 hebben de jaarlijkse doelmatigheidskortingen, nieuwe kostenposten, zoals de kosten voor permanente educatie, toename van het gemiddelde soortelijk gewicht van strafzaken, strategische procesvoering van partijen en hun advocaten en de in 2011 doorgevoerde generieke reductie van de prijzen voor de hoven de productiedruk bij de hoven versterkt. Het is moeilijker geworden om met behoud van kwaliteit voldoende zaken weggewerkt te krijgen. Om de ambities van de Agenda waar te maken, zal het verdienmodel moeten worden aangepast. Er moet lucht komen in de financiële capaciteit om ook de komende jaren het werk op verantwoord kwaliteitsniveau te kunnen doen. In ruime kring wordt inmiddels een spanningsveld onderkend tussen de kwaliteit van de rechtspraak en de productiedruk.¹⁰

---

¹⁰ De procureur-generaal bij de Hoge Raad, mr. J.W. Fokkens, ventileert zorg daarover in het jaarverslag van de Hoge Raad 2011. De Raad voor de rechtspraak spreekt zorg uit in zijn bericht van 14 december 2012 naar aanleiding van het Manifest van Leeuwarden. Aldus ook de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak in een bericht van 18 december 2012 en in een bericht over ‘vervolgstappen’ van 30 januari 2013. Verder de president

21. Uitvoering van de Agenda zal geld kosten. Dat geldt niet voor alle aanbevelingen en ook zal blijvende inzet op deugdelijk en doelgericht werken verder bijdragen aan doelmatigheid. Ook van uitstekende rechtspraak vraagt de samenleving dat zij doelmatig werkt, maar doelmatigheid vindt haar begrenzing waar zij raakt aan zorgvuldigheid en rechtvaardigheid. Daarom zal de Agenda alleen maar serieus in uitvoering genomen kunnen worden als het huidige verdienmodel, dat sterk productiegericht is, anders wordt ingericht en de onrendabele top een eigen financiering krijgt. Voor inzet die niet direct productiegerelateerd is en inherent is aan de intermediaire rol van de appelrechtspraak, is nauwelijks ruimte. Die zal er wel moeten komen willen de hoven hun innoverende ambities kunnen waarmaken. Als er in absolute zin geen middelen bijkomen, zal langs andere weg ruimte gevonden moeten worden, zoals in afdoening met differentiatie, volumebeperkende maatregelen, reallocatie van middelen en aanvullende financieringsmodaliteiten.¹¹

---

van de Hoge Raad, mr. G.J.M. Corstens in een ingezonden brief, NRC handelsblad 4 februari 2013, en rechterlijke reacties op het Manifest en interviews met leden van de Tweede Kamer die eerder in de rechtspraak werkzaam zijn geweest in NRC Handelsblad 9 februari 2013. Bij brief van 21 februari 2013 kondigt de Raad voor de rechtspraak aan dat er 'minder eenzijdig op productiedruk gestuurd [zal] dienen te worden.' TREMA van februari 2013 is geheel gewijd aan het Leeuwarder Manifest.

¹¹ De werkgroep Best Practices heeft de te becijferen financiële gevolgen van de Agenda indicatief en met het nodige voorbehoud in kaart gebracht, zie bijlage 2.

III PROCES EN TIJDBALK

De Agenda voor de appelrechtspraak 2020 is het resultaat van het project Innoverende Hoven dat in december 2011 is gestart. De plenaire beraadslaging over de concept Agenda heeft plaats gevonden tijdens de Hovendag op 28 maart 2013 in Utrecht in aanwezigheid van de raadsheren uit de gerechtshoven en de bijzondere appelcolleges, leden van de rechtbanken en de Hoge Raad, hoogleraren van de Universiteit Utrecht die hebben geparticipeerd in het project Innoverende Hoven en overige extern betrokkenen¹² Hierna heeft de stuurgroep de Agenda in definitieve vorm opgesteld en deze is op 25 april 2013 als advies aangeboden aan haar opdrachtgevers, de voorzitter van de vergadering van appelpresidenten, mr. L. Verheij, en de wnd. voorzitter van de Raad voor de rechtspraak, mr. F.C. Bakker.

Voorbereidende documenten van inhoudelijke aard die binnen het project Innoverende Hoven tot zijn gekomen zijn en andere relevante artikelen worden in een publicatie bijeengebracht door een redactie bestaande uit prof. mr. A.M. Hol en mr. J.J.I. Verburg, vicevoorzitter resp. voorzitter van de stuurgroep van het project. Deze publicatie wordt het tweede resultaat van het project en zal in de tweede helft van 2013 uitkomen als uitgave van het Montaignecentrum van de Universiteit Utrecht.

IV BIJLAGEN

bijlage 1: wat aan de Agenda voorafging

bijlage 2: indicatie financiële consequenties

bijlage 3: proces van totstandkoming Agenda

bijlage 4: genodigden internationale en nationale workshops

bijlage 5: programma Hovendag 28 maart 2013

bijlage 6: leden stuurgroep en deelprojectgroepen

---

¹² Alle (senior)raadsheren van de gerechtshoven en bijzondere colleges (Centrale Raad van Beroep en College van Beroep voor het bedrijfsleven) zijn in de gelegenheid gesteld het plenair congres bij te wonen. Wie niet tot de kring van de hoven en bijzondere colleges kan worden gerekend is in dit verband als extern aangemerkt. Het programma van de Hovendag is te vinden als bijlage 5.

AGENDA APPELRECHTSPRAAK 2020

wat aan de Agenda voorafging

a. jaren 2006-2008

De driejaarlijkse hovenconferentie in 2007 had als thema: 'De meerwaarde van Hoger Beroep'. De keuze voor dat thema was het logische vervolg op het beraad van de appelpresidenten eerder dat jaar over 'Rol, imago en betekenis van de appelrechtspraak'. Aan dat beraad lag ten grondslag dat in het najaar van 2006 de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak in samenspraak met de Raad voor de rechtspraak afspraken bleek te hebben gemaakt met het Ministerie van Justitie binnen het verband van het SectorOverleg RM over het arbeidsvoorwaardenpakket van de rechters. Deze SORM partners bleken zich daarbij geen rekenschap te hebben gegeven van de positie en betekenis van de appelrechtspraak.¹³

Geconstateerd is tijdens dat beraad dat in de laatste jaren, en zeker vanaf 2002, de aandacht binnen en buiten de Rechtspraak in overwegende mate was uitgegaan naar de rechtspraak in eerste aanleg. De appelcolleges waren, ook door een naar binnen gekeerde gerichtheid, minder zichtbaar en daardoor kon de indruk zijn ontstaan dat de appelcolleges minder belangrijk zijn. Uitkomst van dat beraad was dat er een fundamentele bezinning op aard en belang van de appelrechtspraak zou plaatsvinden en dat de appelcolleges sterk zouden inzetten op meer externe gerichte koers.

Na de hovenconferentie hebben de besturen van de appelcolleges (de vijf gerechtshoven en de twee bijzondere appelcolleges) een commissie in het leven geroepen om de 'kernwaarden appelrechtspraak' in kaart te brengen teneinde op grondslag daarvan ook meer structureel en programmatisch aan de versterking van de appelrechtspraak invulling te geven. Deze commissie stond onder leiding van mr. A. Hammerstein, lid van de Hoge Raad en in de jaren 2004-2006 president van het gerechtshof Arnhem. Het door deze commissie in het najaar van 2008 uitgebrachte rapport kreeg al snel de naam 'Hammerstein2'.¹⁴ Dezelfde persoon had eerder leiding gegeven aan een commissie uit de Hoge Raad die begin 2008 het rapport 'versterking cassatierechtspraak' had uitgebracht, welk rapport in verband met het Hovenrapport in de wandelgangen 'Hammerstein1' werd genoemd.¹⁵

b. jaren 2009-2011

Het rapport over de appelrechtspraak heeft naast aandacht voor de 'blik naar buiten' geleid tot stappen op het terrein van onderlinge samenwerking op het vlak van praktische, bedrijfsmatige expertise en kennisdeling, aandacht voor tijdigheid en zaaksdifferentiatie.¹⁶ Gaandeweg dit traject werd eind 2010 duidelijk dat als gevolg van het wettelijk financieringssysteem voor de Rechtspraak de gerechtshoven vanaf 2011 ca 8% op hun budget zouden moeten inleveren in de jaren tot en met 2013. Dat betekende andermaal dat de tweede lijn voor een uitdaging stond. De gerechtshoven hebben daarop een werkgroep 'Best

---

¹³ Die SORM afspraken zijn nadien en na interventie van de appelpresidenten bijgesteld.

¹⁴ Het rapport is te vinden via <<http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Publicaties-En-Brochures/Documents/Rapport-Commissie-Kernwaarden-Appelrechtspraak-Commissie-Hammerstein-II.pdf>>.

¹⁵ Het rapport is te vinden via <<http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/OverDeHogeRaad/publicaties/Documents/Versterkingvandecassatierechtspraak.pdf>>.

¹⁶ De hovenconferentie 2010 had als thema; 'De ramen openzetten, appelrechtspraak in de samenleving'.

Practices' in het leven groepen om voorstellen te doen, hoe met behoud van kwaliteit en met vasthouden van de positieve ontwikkeling in tijdigheid deze korting zou kunnen worden opgevangen. Inzet was om niettegenstaande het lagere budget de instroom van zaken op hetzelfde niveau van tempo en inhoud bij te houden en geen achterstanden te laten ontstaan. In de loop van 2011 kwam het rapport van de werkgroep beschikbaar met een reeks van aanbevelingen over de beste praktijken in termen van effectiviteit en efficiency (onder meer over inzet van plaatsvervangers, delegatie, comparitie na antwoord, poortraadsheer). De hoven hebben deze aanbevelingen opgepakt, deels al lopende de werkzaamheden van de werkgroep.

c. jaren 2012-2013

Inmiddels kwam het moment naderbij dat het wetgevingstraject dat een vervolg was op Hammerstein1 zijn afronding naderde.¹⁷ In de loop van 2012 zou de Hoge Raad op grondslag van een nieuw artikel 80a RO het cassatieberoep niet ontvankelijk kunnen verklaren in zaken die geen behandeling in cassatie rechtvaardigen, omdat hetzij de appellandt klaarblijkelijk bij dat beroep onvoldoende belang heeft hetzij de klachten klaarblijkelijk niet tot cassatie kunnen leiden. Wat die wetgeving zou betekenen voor de gerechtshoven was niet erg duidelijk. Genoemd werden het minder vergaand institutioneel toezicht van de Hoge Raad, de onvermijdelijk grotere zichtbaarheid van de hoven binnen hun rechtsgebied, de noodzaak tot samenwerken en periodiek overleg en het vormen van kenniskringen. Ook wordt aansluiting gezocht bij het bestuurlijk vervolg op Hammerstein2, dat de kenmerken en randvoorwaarden voor 'uitstekende rechtspraak op maat' heeft geformuleerd. Een meer concrete uiteenzetting of blijk van besef voor de mogelijke (financiële) gevolgen van dit versterkte beroep op de tweede lijn en de doorwerking daarvan naar de eerste lijn bleef wat de wetgever betreft achterwege. Van belang voor de doorwerking naar de feitelijke rechter is daarbij ook de reikwijdte die cassatierechter binnen het wettelijk kader zal hanteren.¹⁸ Aangenomen kan worden dat de toepassing voorsnog terughoudend zal zijn, maar geleidelijk zal toenemen. Een dergelijke ontwikkeling strookt met de gedachte dat met deze wet de werklust wordt verlicht en de Hoge Raad zich kan richten op zijn normstellende taak.

Terwijl binnen de Rechtspraak vrijwel alle aandacht was gericht op de betekenis en implicaties van de Herziening van de Gerechtelijke Kaart¹⁹, hebben de gerechtshoven eind 2011 het initiatief genomen om een project in het leven te roepen met als opdracht om in het licht van de totstandkoming van artikel 80a RO²⁰ een 'Agenda voor de appelrechtspraak 2020' te formuleren.²¹ Deze moet innoverende voorstellen en aanbevelingen bevatten die met oog voor het belang van de rechtzoekende de veranderende relaties van de hoven tot de cassatierechtspraak en de eerstelijns rechtspraak gestalte zullen geven. De Agenda speelt daarmee niet alleen meer in op artikel 80a RO, maar richt zich meer algemeen op de intermediaire positie van de appelrechtspraak en de opdracht die vanuit die positie voor de appelrechtspraak voortvloeit.

-0-0-0-

---

¹⁷ Wetsontwerp 32576, ingediend in december 2010.

¹⁸ Zie in dat verband de eerste conclusies van het Parket van de Hoge Raad en de betrokken arresten over art. 80a RO: in strafzaken drie van 11 september 2012, LJN resp. BX01209 (AG Machielse), BX0132 (AG Vellinga) en BX0146 (AG Knigge); in civiele zaken het arrest van 28 september 2012, LJN BX5792 (AG Wuisman).

¹⁹ Wetsontwerp 32891, ingediend in september 2011. De betreffende wetgeving (Stb. 2012, 313) is per 1 januari 2013 volledig in werking getreden. Tezamen met de nadien aanvaarde splitsingswet Oos-Nederland gaat het aantal rechtbanken terug naar 11 en het aantal gerechtshoven naar vier.

²⁰ De Wet versterking cassatierechtspraak (Stb. 2012, 116) is per 1 juli 2012 in werking getreden.

²¹ Zie startnotitie 'Innoverende Hoven, de positionering van de appelrechtspraak in het licht van de komende veranderingen in de cassatierechtspraak', 16 januari 2012.

AGENDA APPELRECHTSPRAAK 2020

indicatie financiële consequenties

In het kader van het project Innoverende hoven is de voormalige projectgroep best practices²² gevraagd een indicatie te geven van de financiële consequenties van de voorstellen in de concept *Agenda Appelerchtspraak 2020*. Het advies van de werkgroep treft u hierna aan.

Algemeen

De werkgroep constateert dat de ambities en aanbevelingen vooral richtinggevend zijn en de leidraad moeten gaan vormen voor nadere uitwerking op de specifieke onderdelen.

In dit stadium van planvorming is het niet eenvoudig om een beeld te krijgen van de mate waarin de beoogde veranderingen zullen worden ingevoerd en, in het verlengde hiervan, een beeld te krijgen van de effecten. Dat geldt voor zowel de voorstellen ter versterking van de kwaliteit als de voorstellen die bedoeld zijn om middelen hiervoor vrij te maken zonder ingrijpend kwaliteitsverlies.

Een andere complicatie is dat de Agenda tot stand komt in een periode van veel veranderingen die van invloed zullen zijn op de wijze waarop de aanbevelingen zullen worden opgevolgd²³. Ook de aannames die worden gehanteerd bij het in kaart brengen van de effecten worden beïnvloed door de bedoelde ontwikkelingen.

De werkgroep realiseert zich dat het in kaart brengen van financiële effecten in tijden van bezuinigingen risico's met zich meebrengt, met name dat het onderwerp 'financiën' wordt uitvergroot ten koste van de innovatieve voorstellen en dat de schijn wordt gewekt dat het om een bezuinigingsoperatie gaat.

Vanwege het belang van een innovatieagenda voor de hoven en het belang om enig inzicht te krijgen in de omvang van de bewegingsruimte als bepaalde keuzes worden gemaakt, heeft de werkgroep toch, daar waar mogelijk, op specifieke onderdelen de financiële effecten in kaart gebracht.

In het vervolg van dit advies komt het volgende aan de orde:

1. de gehanteerde aannames
2. de beoordeelde aanbevelingen
3. de (financiële) effecten
4. conclusies en andere aanbevelingen

---

²² Samenstelling projectgroep

Ivor Helmink, Controller, Gerechtshof Arnhem- Leeuwarden

Rob Huis, Controller, Gerechtshof Amsterdam

Jan van Knobelsdorff, teamvoorzitter belastingrecht, Gerechtshof Den Haag

Peter Lemaire, afdelingsvoorzitter strafrecht, Gerechtshof Arnhem - Leeuwarden

Wanner Los, bestuurslid Gerechtshof Amsterdam

Bart Otte, hoofd bedrijfsvoering, Gerechtshof Amsterdam

Walter Wijbrands, bestuurslid Gerechtshoven Amsterdam en Den Haag (voorzitter).

²³ KEI, prijsonderhandelingen 2014 e.v. , dreigende bezuinigingen, Profi.

Aannames

Ten behoeve van de berekeningen zijn de volgende aannames gedaan:

- De voorstellen in het kader van het project innoverende hoven zijn budgetneutraal.
- Voor het berekenen van de financiële effecten wordt gebruik gemaakt van het bestaande systeem van bekostiging: de lamicie-behandeltijden in combinatie met minutentarieven.
- De middelen die door uitvoering van de aanbevelingen beschikbaar komen, blijven beschikbaar voor de hoven.

Beoordeelde aanbevelingen

De werkgroep heeft ervoor gekozen om alleen de effecten van maatregelen in kaart te brengen die een financiële besparing lijken te kunnen opleveren. De reden hiervoor is dat deze effecten bepalend zijn voor mate waarin de nieuwe kwaliteitsinitiatieven gerealiseerd kunnen worden. Na een eerste selectie op basis van de mogelijkheid tot kwantificeerbare effecten zijn de volgende aanbevelingen beoordeeld:

1. Civiel: verhoogde appelgrens naar €5.000 behoudens verlot
2. Straf: getuigen in appel
3. Belasting: zaakdifferentiatie, minder complexe zaken (aanname 30%) EK

Financiële effecten

De potentiële effecten van deze maatregelen worden met de nodige voorbehouden geraamd op maximaal €2.0 miljoen. Dat is bij benadering 2% van het lamiciebudget van de hoven.

Indien dit besparingspotentieel wordt vertaald naar raadsheercapaciteit dan levert dat in totaal circa 20.000 uur op. Dit betekent indicatief 1.5 uur per raadsheer per week extra tijd voor de uitvoering van kwaliteitsaanbevelingen uit de Agenda.

In de berekening is onder meer rekening gehouden met het volgende:

- Indien de hoven lichtere zaken anders of niet meer behandelen, leidt dat tot een pakket van gemiddeld zwaardere zaken. Met andere woorden: de ‘tijdwinst’ van het anders afdoen is lager dan de inspanning voor een gemiddelde zaak.
- Er zijn geen sluitende gegevens over het financieel belang van een civiele zaak. De registratiesystemen leveren slechts het financieel belang dat bepalend is geacht voor het vaststellen van het griffierecht. Daarbij zijn nevenvorderingen in het algemeen buiten beschouwing gelaten

Conclusies en andere aanbevelingen

Het besparingspotentieel van de onderzochte aanbevelingen is beperkt en wordt indicatief geraamd op €2.0 miljoen of minder (afhankelijk van toegestaan civiel appel in zaken met een belang van minder dan €5000.)

De omvang van de financiële effecten van de kwaliteitsversterkende maatregelen zijn nog moeilijk te kwantificeren. Een (nadere) uitwerking daarvan is noodzakelijk.

De projectgroep adviseert om bij de (nadere) uitwerking per aanbeveling of maatregel steeds goed in kaart te brengen wat de kosten en de baten zijn en wat per saldo de kwaliteitswinst is. In veel gevallen zal het gaan om verleggen van prioriteiten ter versterking van het algemene kwaliteitsniveau.

De werkgroep stelt vast dat het huidige bekostigingssysteem geen positieve bijdrage levert aan innovatie maar vooral belemmerend werkt. Het in balans zoeken naar meer kwaliteit met dezelfde middelen wordt door het systeem geblokkeerd. Immers, eenvoudiger afdoen leidt direct tot een lagere vergoeding, zodat een kwaliteitsinvestering niet mogelijk is. Zeker na de verlaging van de minutentarieven vanaf 2011 en het ontbreken van eigen vermogens is de speelruimte voor innovatie nihil.

In de Agenda wordt voorgesteld een ander verdienmodel te introduceren en een oplossing te creëren voor de financiering van de onrendabele top van de rol die de appelrechtspraak heeft, en van de zware zaken. De werkgroep is verder van mening dat, zolang de totale financiële ruimte voor de hoven niet verandert, een ander verdienmodel hovenbreed geen oplossing zal bieden bij gebreke van additionele middelen.

Gezien de huidige situatie is het noodzakelijk om aanvullende afspraken te maken om de negatieve prikkel die het huidige systeem op innovatie heeft om te zetten in een positieve, stimulerende impuls. Dit zou vorm kunnen krijgen door de hoven gezamenlijk meer regelruimte te geven, waarbij de besparingen beschikbaar komen voor versterking van de kwaliteit.

18 april 2013

-0-0-0-

AGENDA APPELRECHTSPRAAK 2020

procesgang

- voorjaar 2011: eerste contacten van initiatiefgroep Hoven (Verburg, Los, De Lange) met Universiteit Utrecht, Montaignecentrum (Hol).
- najaar 2011: aanzet tot het in gang zetten van een project 80a RO met als beoogde resultaten Agenda als advies stuurgroep en publicatie van Montaignecentrum.
- december 2011: voorbereiding startnotitie door stuurgroep, aanvraag en beoordeling projectsubsidie.
- januari 2012: vaststelling door Vergadering van appelpresidenten van de startnotitie 'Innoverende Hoven' en toekenning subsidie door Raad voor de rechtspraak.
- januari 2012: Start project met als opdrachtgevers de voorzitter van de Vergadering van appelpresidenten en het lid/portefeuillehouder van de Raad.
- voorjaar 2012: inrichten voorbereidingsgroepen, discussies over kernthema's.
- 31 augustus 2012: eerste sleutelmoment, internationale workshop in Den Haag bijgewoond door vertegenwoordigers appelcolleges uit Denemarken, Finland, Frankrijk en Spanje, en door leden voorbereidingsgroepen in aanwezigheid van leden Hoge Raad en van de Raad voor de rechtspraak (35-40 personen).
- september-oktober 2012: voorbereiding nationale workshops (sectorale troika's: gerechtslid stuurgroep, hoogleraar/lid stuurgroep, voorzitter voorbereidingsgroep).
- 14 november 2012: tweede sleutelmoment, sectorale workshops in Utrecht met gerichte inleidingen en discussies over kernthema's (90-100 personen).
- medio november-december: opstellen van eerste versie voorlopige conceptagenda door schrijfgroep Verburg/Hol.
- 17 december 2012: eerste versie van voorlopige concept agenda (vca) besproken in stuurgroep; opstelling tweede versie door schrijfgroep.
- 5 januari 2013: tweede versie van vca ter consultatie aan leden voorbereidingsgroepen.
- 28 januari 2013: vaststellen vca door stuurgroep.
- februari 2013: uitzetten vca, consultatie van externe 'stakeholders'²⁴ en interne consultatie van de hoven, digitaal en op lokale bijeenkomsten.
- 1-5 maart 2013: verwerking resultaten interne en externe consultaties.
- 6 maart 2013: vaststelling definitieve concept agenda door stuurgroep.
- februari-maart 2013: overleg hovencongres met dagvoorzitter, leden panel, sprekers en voorzitters/inleiders middagsessies.
- 28 maart 2013: derde sleutelmoment, congres (hovenconferentie 2013) in Utrecht, plenair debat over de concept agenda (270 personen).

→

---

²⁴ Benaderd zijn: de Raad voor de rechtspraak, de Presidentenvergadering, het Overleg van appelpresidenten, de LOV's (LOVCK, LOVCH, LOVF, LOVFH, LOVS, LOVBel, LOVB), het landelijk stafbureau Mediation, de voormalige Werkgroep Best Practices (met het oog op bijlage 2), de afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State, de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak, het Directoraat Rechtspleging en Rechtshandhaving van het Ministerie van Veiligheid en Justitie, het Directoraat-Generaal der Belastingen van het Ministerie van Financiën, het College van Procureurs-Generaal van het Openbaar Ministerie, de Nederlandse Orde van Advocaten, de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs, het Register Belastingadviseurs, de Koninklijke Beroepsorganisatie van Gerechtsdeurwaarders, het Interprovinciaal Overleg, de Vereniging Nederlandse Gemeenten, de Unie van Waterschappen en de Waarderingskamer.

- begin april 2013: overleg binnen projectgroepen en in stuurgroep over aanpassingen indeling en tekst Agenda.
- 15 april 2013: vaststelling van tekst Agenda/advies door stuurgroep.
- 25 april 2013: aanbieding van advies aan opdrachtgevers.
- 1 mei 2013: einde project wat betreft Agenda.
- Najaar 2013: afronding en publicatie van een boek over aanleiding en achtergronden van de Agenda waarin opgenomen werknootities en inleidingen, einde project.

-0-0-0-

AGENDA APPELRECHTSPRAAK 2020

genodigden internationale en nationale workshops²⁵

Internationale workshop, 31 augustus 2012

Internationale gasten

Carlsen, B. (Bent) (President Eastern Court of Appeal Copenhagen, Denmark)
Christensen, B. (Bjarne) (President Western Court of Appeal Viborg, Denmark)
Fernández Martínez, J.M. (Juan Manuel) (President Court of Appeal of Navarra, Spain)
Gaschard, D. (Dominique) (President Court of appeal of Dijon, France)
Greff-Bohnert, D. (Dominique) (Justice Court of appeal of Dijon, France)
Könkkölä, M. (Mikko) (President Helsinki Court of Appeal, Finland)
Esko, T. (Timo) (Justice Supreme Court, Finland)

Raad voor de rechtspraak

Bakker, F.C. (Lid Raad voor de rechtspraak)
Van Dijk, F. (Raad voor de rechtspraak)

Hoge Raad

Corstens, G.J.M. (president Hoge Raad)
Fokkens, J.W. (procureur-generaal, Hoge Raad)
Langemeijer, F.F. (advocaat-generaal, Hoge Raad)

Bestuurders appelcolleges

Simons, T.G.M. (president Centrale Raad van Beroep)
Winter, R.R. (president College van Beroep voor het bedrijfsleven)
Lemaire, P.A.H. (gerechtshof Arnhem, sectorvoorzitter straf)
Keur, D.J. (president gerechtshof Leeuwarden)

Projectgroep strafrecht

Roos, Th.A. de (gerechtshof 's-Hertogenbosch, hoogleraar strafrecht, UvT)
Lange, A. de (gerechtshof 's-Hertogenbosch, sectorvoorzitter straf)
Paridaens, D.J.M.W. (gerechtshof Amsterdam)
Baardman, C.A. (gerechtshof De Haag)

Projectgroep civiel recht

Beekhoven van den Boezem, M. (gerechtshof 's-Hertogenbosch)
Faber, A.C. (gerechtshof Amsterdam)
Los, W.J.J. (gerechtshof Amsterdam, sectorvoorzitter civiel)
Rijssen, G. van (gerechtshof Leeuwarden)
Stille, A.L.G.A. (gerechtshof Den Haag)
Giesen, I. (hoogleraar civiel recht, Universiteit Utrecht)

Projectgroep belastingrecht

Koopman, R.J. (Hoge Raad)
Boersma, J.P.A. (gerechtshof Amsterdam, sectorvoorzitter belasting)
Monsma, J.A. (gerechtshof Arnhem, sectorvoorzitter belasting)
Zandhuis, C.T.P.M. (gerechtshof Den Haag)
Widdershoven, R. (hoogleraar bestuursrecht, Universiteit Utrecht)

Overig

Tuijn, N.J.L.M. (gerechtshof 's-Hertogenbosch)

Organisatie

Verburg, J.J.I. (president gerechtshof Den Haag)
Hol, A.M. (hoogleraar rechtsgeleerdheid, Universiteit Utrecht)
Visser, Y. (Universiteit Utrecht)
Venderbos, L. (Universiteit Utrecht)
Bloemink, R. (Universiteit Utrecht)
Kraniotis, T. (gerechtshof 's-Hertogenbosch)

---

²⁵ Vermeld zijn de functies van de genodigden op het moment van de workshops en de gerechten zoals die bestonden tot 1 januari 2013.

Nationale workshops, 14 november 2012

Algemeen

mr. J.J.I. Verburg, gerechtshof Den Haag (projectleider, voorzitter stuurgroep)
Prof. mr. A.M. Hol, Universiteit Utrecht (vice-voorzitter stuurgroep)
mr. Y. Visser, Universiteit Utrecht (projectmanager)
mr. drs. T. Kraniotis, gerechtshof 's-Hertogenbosch (projectsecretaris)

Workshop strafrecht

Dagvoorzitter-workshop leider:

Prof. mr. F.G.H. Kristen, Universiteit Utrecht (lid projectgroep)

Inleiders en referenten:

mr. A.E. Harteveld, gerechtshof Arnhem (lid projectgroep)
mr. J. de Hullu, Hoge Raad
Prof. mr. B.F. Keulen, Universiteit Groningen
mr. A. de Lange MPA, gerechtshof 's-Hertogenbosch (lid projectgroep)
mr. A.L.J. van Strien, gerechtshof Den Haag (lid projectgroep)

Deelnemers:

mr. F.A.M. Bakker, gerechtshof Den Haag
mr. J.B. van den Beld, rechtbank Breda, voorzitter sector straf-en bestuur
mr. C.P.E.M. Fonteijn-van der Meulen, gerechtshof Den Haag
mr. G.C. Haverkate, Wetenschappelijk Bureau Openbaar Ministerie
mr. E.J. Hofstee, Parket Hoge Raad
mr. P. van Kesteren, gerechtshof Arnhem
mr. P.A.H. Lemaire, gerechtshof Arnhem, voorzitter sector straf
mr. R.M. Maanicus, rechtbank Arnhem
mr. G. Mintjes, gerechtshof Arnhem
mr. R.C.A.M. Philippart, wnd. president gerechtshof 's-Hertogenbosch
mr. K.H.J. Puite, rechtbank Rotterdam
mr. N.A. Schimmel, gerechtshof Amsterdam
mr. T.B. Trotman, rechtbank Rotterdam
mr. N.J.L.M. Tuijn, gerechtshof 's-Hertogenbosch
mr. W.E.C.A. Valkenburg, gerechtshof 's-Hertogenbosch
Prof. mr. P.C. Vegter, Parket Hoge Raad
mr. I.E. de Vries, gerechtshof Den Haag
drs. W. Wijbrands, gerechtshof Den Haag

Overige leden projectgroep:

Prof. mr. Th.A. de Roos, gerechtshof 's-Hertogenbosch, Universiteit van Tilburg (voorzitter)
mr. Ch.A. Baardman, gerechtshof Den Haag
mr. D.J.M.W. Paridaens, gerechtshof Amsterdam
mr. A.M. Rikken, rechtbank Almelo
mr. W.A.M. van Schendel, Hoge Raad

Notulist: F. Hol (Universiteit Utrecht)

Workshop civiel recht

Dagvoorzitter-workshop leider:

Prof. mr. I. Giesen, Universiteit Utrecht (lid projectgroep)

Inleiders en referenten:

Prof. mr. A. Hammerstein, Hoge Raad, Universiteit Nijmegen
mr. H. de Hek, gerechtshof Leeuwarden
mr. G. van Rijssen, gerechtshof Leeuwarden (lid projectgroep)
mr. J.D.A. den Tonkelaar, rechtbank Arnhem (lid projectgroep)
mr. H.AE. Uniken Venema, rechtbank Utrecht
mr. W.L. Valk, gerechtshof Arnhem
mr. E.M. Wesseling-van Gent, Hoge Raad

Deelnemers:

Prof. mr. M.J.A.M. Ahsmann, rechtbank Den Haag
mr. W.D.H. Asser, Hoge Raad
mr. M.J. Blaisse, rechtbank Arnhem
mr. M.E.L. Fikkers, gerechtshof Leeuwarden
Prof. mr. G. de Groot, Hoge Raad
mr. P.M.A. de Groot- van Dijken, gerechtshof 's-Hertogenbosch
mr. L.R. van Harinxma thoe Slooten, gerechtshof 's-Hertogenbosch
mr. J.M. van der Klooster, gerechtshof Den Haag
Prof. mr. H.B. Krans, Universiteit Groningen
mr. G.C.C. Lewin, gerechtshof Amsterdam
mr. G.C. Makkink, gerechtshof Amsterdam
mr. H.T. van der Meer, gerechtshof Amsterdam
mr. E.J. van der Poel, gerechtshof Arnhem, voorzitter sector civiel
mr. A.A. van Rossum, gerechtshof Arnhem
Prof. mr. A.C. van Schaick, Universiteit van Tilburg
mr. K. Teuben, Pels Rijcken & Droogleever Fortuijn N.V.
Prof. mr. J.B.M. Vranken, Universiteit van Tilburg
mr. B.T.M. van der Wiel, Houthoff Buruma
mr. A.R. van de Winkel, wnd. president gerechtshoven Arnhem en Leeuwarden
drs. W. Wijbrands, gerechtshof Den Haag
mr. M.H. Wissink, Hoge Raad
mr. M. Ynzonides, De Brauw Blackstone Westbroek

Overige leden projectgroep:

mr. A.C. Faber, gerechtshof Amsterdam (voorzitter)
mr. M.B. Beekhoven van den Boezem, gerechtshof 's-Hertogenbosch
mr. A.H.T. Heisterkamp, Hoge Raad
mr. W.J.J. Los, gerechtshof Amsterdam
mr. A.L.G.A. Stille, gerechtshof Den Haag

Notulist: L. Venderbos (Universiteit Utrecht)

Workshop fiscaal recht

Dagvoorzitter-workshop leider:

Prof. mr. R. Widdershoven, Universiteit Utrecht (lid projectgroep)

Inleiders en referenten:

mr. P. van Amersfoort, PriceWaterhouseCoopers
mr. A.F.M.Q. Beukers, rechtbank Breda
mr. J.P. Boersma, gerechtshof Amsterdam (lid projectgroep)
Prof. mr. G.J.M.E. de Bont, De Bont Advocaten, Erasmus Universiteit Rotterdam
mr. drs. P. Fortuin, gerechtshof 's-Hertogenbosch (lid projectgroep)
mr. F.J.P.M. Haas, gerechtshof Amsterdam
Prof. dr. A.O. Lubbers, Universiteit Leiden
mr. D.A. Verburg, rechtbank Utrecht

Deelnemers:

mr. dr. W.G. van den Ban, Vereniging Nederlandse Gemeenten
mr. P.A.G.M. Cools, gerechtshof 's-Hertogenbosch
mr. A. van Eijsden, Ernst & Young
Prof. mr. dr. J.L.M. Gribnau, Universiteit van Tilburg
Prof. dr. S.J.C. Hemels, Erasmus Universiteit Rotterdam, Allen & Overy LLP Amsterdam
mr. C. Hummel, rechtbank Haarlem
mr. R.L.H. IJzerman, Hoge Raad
mr. M.W. Kiel, Belastingdienst
mr. G.J. van Leijenhorst, gerechtshof Leeuwarden
mr. J. van de Merwe, gerechtshof Arnhem
Jhr. mr. W.E.M. van Nispen tot Sevenaer, gerechtshof 's-Hertogenbosch
mr. A.J. Peek, Ministerie van Financiën
dr. E. Poelmann, Belastingdienst, Universiteit van Amsterdam
mr. W.A. Ruiter, Belastingdienst
mr. dr. W.M.G. Visser, gerechtshof Den Haag
mr. dr. P. van der Wal, gerechtshof Leeuwarden

Overige leden projectgroep:

mr. dr. A.J.H. van Suilen, gerechtshof Arnhem (voorzitter)
mr. R.J. Koopman, Hoge Raad
mr. dr. J.A. Monsma, gerechtshof Arnhem
mr. J.M.W. van de Sande, rechtbank Arnhem
mr. C.P.T.M. Zandhuis, gerechtshof Den Haag

Notulist: R. Bloemink (Universiteit Utrecht)

-0-0-0-0-

AGENDA APPELRECHTSPRAAK 2020

programma en sprekers Hovendag 2013
28 maart 2013/ Jaarbeurs Utrecht

9.45 – 10.15	ONTVANGST
10.15 – 10.30	<i>inloop zaal</i>
10.30 – 12.30	EERSTE PLENAIR GEDEELTE <i>Theo Groeneveld, dagvoorzitter</i> raadsheer Hoge Raad der Nederlanden
10.30 – 10.45	WELKOMSTWOORD <i>Frits Bakker</i> wnd. voorzitter Raad voor de rechtspraak en <i>Gerard Roes</i> directeur-generaal Rechtspleging en Rechtshandhaving, Ministerie van Veiligheid en Justitie
10.45 – 11.00	PRESENTATIE AGENDA VOOR DE APPELRECHTSPRAAK 2020 <i>Joep Verburg en Ton Hol</i> voorzitter resp. vice-voorzitter stuurgroep
11.00 – 11.55	REACTIE PANNELLEDEN <i>Maxim Februari, Fred Hammerstein, Frans Leijnse, Jan Loorbach,</i> <i>Jeroen Recourt</i>
11.55 – 12.00	INTERMEZZO <i>Jan Watse Fokkens</i> procureur-generaal Hoge Raad der Nederlanden
12.00 – 12.30	REACTIES UIT DE ZAAL
12.30 – 13.45	LUNCH
13.45 – 16.05	DEELSESSIES Per rechtsgebied tweemaal een inhoudelijke discussie van een uur, na een korte inleiding onder leiding van presidenten appelcolleges
13.45 – 14.45	EERSTE SESSIE
14.45 – 15.05	KOFFIE
15.05 – 16.05	TWEEDE SESSIE
16.20 – 17.00	TWEEDE PLENAIR GEDEELTE <i>Theo Groeneveld, dagvoorzitter</i>
16.25 – 16.45	IMPRESSIE VAN DE DAG <i>Frans Leijnse</i> hoogleraar Onderwijs en Arbeidsmarkt, Open Universiteit Heerlen
16.45 – 17.00	AFRONDING EN SLUITING <i>Leendert Verheij</i> president Gerechtshof Den Haag en voorzitter Overleg appelpresidenten
17.00 – 18.30	BORREL

Dagvoorzitter en panelleden

Theo Groeneveld, raadsheer Hoge Raad.

Maxim Februari (pseudoniem van dr. mr. drs. Max Drenth), schrijver en rechtsfilosoof.

Fred Hammerstein, hoogleraar Radboud Universiteit Nijmegen tevens raadsheer ibd Hoge Raad en lid ibd van de Raad van State.

Frans Leijnse hoogleraar aan de Open Universiteit.

Jan Loorbach is algemeen deken van de Nederlandse Orde van Advocaten.

Jeroen Recourt is lid van de Tweede Kamerfractie van de PvdA.

Gespreksleiders en inleiders deelsessies

	<i>Civiel</i>	<i>Straf</i>	<i>Belasting</i>
1	Gespreksleider: A.R. van der Winkel Inleider: R.H. de Bock <i>Functies van en toelating tot appel</i>	Gespreksleider: L. Verheij Inleider: J.B.H.M. Simmelink <i>Procesdifferentiatie</i>	Gespreksleider: T.G.M. Simons Inleider: P.J. van Amersfoort <i>Functies hoger beroep</i>
2	Gespreksleider: A.R. van der Winkel Inleider: L.R. van Harinxma thoe Slooten <i>Procesinnovatie en versterken juridische kwaliteit</i>	Gespreksleider: R.C.A.M. Philippart Inleider: B.F. Keulen <i>Vernieuwd appelprocesrecht</i>	Gespreksleider: R.F.B. van Zutphen Inleider: D.G. Barmantlo <i>Procesinnovatie, kwaliteit en concentratie</i>

Gespreksleiders

Fred van der Winkel, president van het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden.

Ronald Philippart, president van het gerechtshof 's-Hertogenbosch.

Theo Simons, president van de Centrale Raad van Beroep.

Leendert Verheij, president van het gerechtshof Den Haag tevens voorzitter van de Presidentenvergadering en het Overleg van appelpresidenten.

Reinier van Zutphen, president van het College van Beroep voor het bedrijfsleven.

Inleiders

Paul van Amersfoort, belastingadviseur bij PricewaterhouseCoopers.

Dick Barmantlo, belastingadviseur bij KPMG Meijburg & Co Amstelveen.

Ruth de Bock, senior raadsheer in het gerechtshof Amsterdam.

Dolf van Harinxma thoe Slooten, raadsheer in het gerechtshof 's-Hertogenbosch.

Berend Keulen, hoogleraar straf- en strafprocesrecht aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Joep Simmelink, advocaat-generaal bij het Ressortsparket, vestiging Arnhem-Leeuwarden tevens bijzonder hoogleraar openbaar ministerie aan de Universiteit Maastricht.

AGENDA APPELRECHTSPRAAK 2020

leden stuurgroep en projectgroepen

Stuurgroep Hoven: Joep Verburg/Den Haag (voorzitter) Ton de Lange/'s-Hertogenbosch (vanaf 1 januari 2013 Den Haag) Wanner Los/Amsterdam Jan Monsma/Arnhem-Leeuwarden Theo de Roos/'s-Hertogenbosch (vanaf 1 januari 2013) Thomas Kraniotis/'s-Hertogenbosch (secretaris)		Universiteit Utrecht: Prof. mr. Ivo Giesen Prof. mr. Ton Hol (vice-voorzitter) Prof. mr. François Kristen Prof. mr. Rob Widdershoven mr. Youetta Visser
Projectgroepen Civiel: Voorzitter: Alice Faber/Amsterdam Gert van Rijssen/Arnhem-Leeuwarden Marily Beekhoven van den Boezem/'s-Hertogenbosch Guus Stille/Den Haag Anton Heisterkamp/Hoge Raad Hans den Tonkelaar/LOVCK Workshopleider.: Ivo Giesen/UU Stuurgroep lid: Wanner Los	Straf: Voorzitter: Theo de Roos/'s-Hertogenbosch Desiree Paridaens/Amsterdam Alex Hartevelde/Arnhem-Leeuwarden Nastja van Strien/Den Haag Christiaan Baardman/Den Haag Willem Van Schendel/Hoge Raad Tony Rikken/LOVS Workshopleider: François Kristen/UU Stuurgroep lid: Ton de Lange	Belasting: Voorzitter: Arno van Suilen/Arnhem-Leeuwarden Christiane Zandhuis/Den Haag Peter Fortuin/'s-Hertogenbosch Jan Peter Boersma/Amsterdam Robert Jan Koopman/Hoge Raad Judith van de Sande/Rb Arnhem Workshopleider: Rob Widdershoven/UU Stuurgroep lid: Jan Monsma

-0-0-0-0-